

Inhoud

Inleiding: We zijn allemaal gelovig 9

1. Voorwerpen hebben innerlijke betekenis:
Geurvlaggen, besmetting en historiciteit 21

2. Symbolen hebben macht:
Betovering, ceremoniën en de wet van overeenkomst 53

3. Handelingen hebben verregaande gevolgen:
Bijgeloof gebruiken om geluk af te dwingen 83

4. De grenzeloze geest:
Psychokinese, bzw en transcendentie 121

5. De ziel leeft voort:
De dood is niet het einde 161

6. De wereld leeft:
Dieren, voorwerpen en goden zijn ook mensen 207

7. Alles heeft een reden:
Je hebt een afspraakje met je lot 245

Nawoord

De wereld is heilig: Een poging tot seculiere spiritualiteit 301

Dankbetuiging 315

Noten 317

Bibliografie 365

Register 371

Inleiding

We zijn allemaal gelovig

In april 2009 gingen de leiders van een machtige sekte voor in een ceremonie op het terrein waar hun nieuwe gebedshuis zou worden gebouwd. De strijders van de sekte stonden bekend om hun wispelturige, inconsequente instelling – of ze in de strijd tegen andere sektes succesvol waren hing in belangrijke mate af van de factor geluk – en ze vreesden dat hun tegenstrevers de grond waarop ze nu stonden hadden vervloekt. Iemand zou er een betekenisvol artefact, een symbool van hun gezworen vijand, hebben begraven. De Amerikaanse media, die toch al altijd weinig van voodoo hebben willen weten, vermaakte zich kostelijk met dit ritueel. Onder het toezien van de journalisten groeven twee mannen die de strijders een warm hart toedroegen het aanstootgevende relikwie op en hieven het hoog boven hun hoofd. De fotografen legden een rafelig stukje textiel vast waarop duidelijk het getal 34 en de naam Ortiz te lezen waren. Het nieuwe Yankee Stadium was gezuiverd.

Waarom maken wij, een verlichte samenleving die overwegend vertrouwt op de bevindingen van de wetenschap, ons zo druk om een door een bouwvakker in beton gegoten shirtje van een honkballer? En waarom dreigt de voorzitter van de Yankees die bouwvakker aan te klagen en eist hij een schadevergoeding voor de kosten die zijn gemaakt voor het openhakken en herstellen van het beton? Het shirtje van de grote rivaal van de Boston Red Sox vormde bouwkundig geen enkele bedreiging voor het

stadion. Hoe kon die bouwvakker de Yankees dan hebben ‘gedwongen’ het op te graven? Dat kon, omdat dat shirt magische krachten werd toegedicht (we keren in hoofdstuk 2 terug naar het Yankee Stadium).

De meeste mensen ter wereld zijn religieus, en daarnaast zijn er nog vele miljoenen meer die bijgelovig, spiritueel of gevoelig voor het paranormale zijn. In dit boek zal ik echter betogen dat we allemaal, ook als we beweren dat niet te doen, geloven in een of andere vorm van magie – in geluk, in de menselijke geest boven de materie, in het lot, in vervloekingen, in een leven na de dood, in het kwaad en in hulp vanuit de hemel.

Magisch denken kan heel platvloers zijn. We vinden in de wereld om ons heen elke dag occulte aanwijzingen. Ben jij in het bezit van voorwerpen met een gevoelswaarde, zoals een trouwring, een erfstuk uit de familie of een gesigneerde honkbal? Voorwerpen die je waardevoller acht dan een identieke kopie ervan? Dat is magisch denken. Heb je het idee dat boontje vanwege een of andere universele wet van eerlijkheid altijd om zijn loontje komt? Dat is magisch denken. Scheld jij je computer de huid vol als al je bestanden ineens gewist zijn? Magisch denken. Hoop je na je dood een blijvend erfgoed achter te laten? Magisch denken. Geloof je dat bepaalde dingen voorbestemd waren te gebeuren? Magisch denken. Of dat je je arm kunt optillen vanwege de kracht van jouw bewuste denken? Ook dat is magisch denken.

Je zult zien dat deze voorbeelden allemaal voortkomen uit onze voortdurende flirt met het bovennatuurlijke, en dat wij die relatie nodig hebben om te overleven.

DE GEEST GEVEN

De eerste tien jaar van mijn leven ging ik elke week met het gezin naar de kerk. Dat deed ik niet uit vrije wil, ik vond het saai en ik had een hekel aan het vroege opstaan en het dragen van

ongemakkelijke kleren. Op zondagsschool kregen we echter wel donuts, genoot ik een bescheiden vorm van faam als lid van het koor en had ik tijdens de preek alle gelegenheid om tanks en gevechtsvliegtuigen te tekenen die de afbeelding van de kerk op de omslag van het programma opbliezen.

Ik geloofde ook in God, en ik vreesde Hem. Ik vond het vreselijk alleen met Hem in de verlaten kapel te zijn – daar kreeg ik kippenvel van. Gedurende enige tijd weigerde ik het woord ‘God’ uit te spreken en spelde ik het slechts. Ik schreef zelfs ‘G-O-D’.

Ik zal in groep zes hebben gezeten toen er dingen begonnen te veranderen, want rond die tijd vond ik op de vloer van de slaapkamer van mijn ouders een exemplaar van *Het heelal* van Stephen Hawking. Ik las zijn schets van de evolutie van het heelal, eerst samen met mijn vader en daarna alleen, en ik begon in te zien dat de Grote Vragen op zijn minst bij benadering konden worden beantwoord door de wetenschap. God werd allengs onlogischer.

Ik ging meer boeken lezen over de oerknal en de samenhang tussen ruimte en tijd, en ik hield op in een persoonlijke schepper te geloven – maar mijn obsessie voor zo iemand bleef. Ik werd een scherpe atheïst en ik ging maar al te graag in debat met iedereen die gebukt ging onder een geloof in een onzichtbare gids. In *Waarom ik geen christen ben* van de Britse filosoof Bertrand Russell, dat ik in de onderbouw van de middelbare school voor mijn plezier had gekocht, onderstreepte ik bepaalde passages, zoals: ‘Het lijkt er daarom op dat de drie menselijke aanvechtelingen die de religie belichaamt angst, overmoed en haat zijn.’ Ik begreep niet goed hoe het kon dat de mensheid tegen alle rede in zo onwrikbaar in de ban was van magische vormen van geloof, zoals wonderen, goden en een ziel.

Dat is het nu juist: dat geloof is onredelijk, het is een emotionele reactie. Maar hoort bij het ontcijferen van de manier waarop het heelal functioneert de rede niet leidend te zijn? Waarom gaan we op zoek naar een vadertje in de hemel om dingen te

verklaren en ons veilig bij te voelen? (Ik heb trouwens ook wel freudiaanse verklaringen voor mijn val van het geloof, maar die bewaar ik wel voor bij de psychiater.) In mijn Star Trek-gemoedstoestand keek ik op gelovigen neer als domkoppen, zwakkelingen of allebei.

Ik kende echter te veel intelligente, bewonderenswaardige mensen die naar de kerk gingen. Bovendien was het me nooit gelukt iemand op basis van logica tot het atheïsme te bekeren. Ik besloot het daarom rustig aan te doen en eens wat meer aandacht te besteden aan de betekenis van die irrationele vormen van geloof voor de mensen. Vijf miljard gelovigen kunnen er niet helemaal naast zitten!

Ik werd me ook bewust van een voortdurende behoefte in mezelf aan iets meer. Mijn tienerjaren waren duister en ik heb vaak gedacht dat het leven eenvoudiger zou zijn als ik geen atheïst was. Ik zocht naar flinters van bewijs om mezelf te kunnen laten geloven dat we niet zomaar sterfelijke, eindige, willekeurige verzamelingen organische moleculen zijn. Ik las *Synchronicity*, een boek waarin de natuurkundige F. David Peat de ideeën van Carl Jung over betekenisvolle coïncidenties in de wereld van de kwantummechanica probeert te onderbouwen. Ik las verder *The Physics of Immortality*, waarin de natuurkundige Frank Tipler stelt dat onze nazaten met behulp van computers alle mensen van voor hun tijd zullen herscheppen en ons bestaan in een virtuele hemel zullen laten voortduren. En ik las *The Archaic Revival*, waarin etnobotanicus Terence McKenna bewustzijnsverruiming als een venster naar een hogere dimensie benoemt. (Uiteraard heb ik zelf ook door een paar van die vensters gekeken.) En ik zal ook iets verklappen dat ik nog nooit aan iemand verteld heb. De eerste jaren nadat ik God had opgegeven bleef ik 's avonds af en toe bidden, om mijn gedachten het weidse hemelruim in te sturen.

Ik wilde héél erg graag in magie geloven.

Parallel aan mijn zoektocht naar betekenis was mijn streven de betekenis van betekenis te vinden, en dat leidde me van

de natuurkunde naar de psychologie. We kunnen geen rechtstreeks wederzijds contact met de werkelijkheid onderhouden; we kunnen niet eens zeker weten of die werkelijkheid wel bestaat, want we ervaren die slechts door het filter van ons eigen bewustzijn. Wat je ziet, wat je hoort, wat je proeft en wat je voelt zijn allemaal subjectieve, op zintuiglijke waarneming gebaseerde constructies in je hersenen (of een computerprogramma, zoals in *The Matrix*). Ik kwam tot de conclusie dat de beste manier om het uiteindelijke karakter van de werkelijkheid te leren begrijpen eruit bestond te begrijpen hoe de geest die werkelijkheid schept. In de collegebanken besloot ik een onafhankelijk afstudeeronderwerp te bedenken in de richting van onderzoek naar het bewustzijn, om me daarna te gaan specialiseren in de cognitieve neurowetenschappen, ofwel in de diepgaande analyse van het verband tussen materie en geest, tussen existentie en ervaring.

Dat onderzoek heeft me hiernaartoe geleid. Ik kan je natuurlijk niet de zin van het leven aan de hand doen, en wie weet kom ik wel in afkeurende (maar niet in spottende) zin te spreken over de zin die jij aan jouw leven toedicht. Het is echter niet mijn bedoeling om voor mijn genoegen jouw kerstfeestje te verstoren (en eigenlijk verstoort ik helemaal geen enkel feestje; mensen vertellen waarom ze geneigd zijn om in de Kerstman te geloven zegt niets over het al dan niet bestaan van die man). Ik ontleed het heilige omdat hetzelfde magische denken dat aan sentimentaliteit, altruïsme en zelfredzaamheid ten grondslag ligt ook kan leiden tot laster, fatalisme en irrationele overdaad, en zelfs tot depressie, obsessieve eetstoornissen en psychoses. Door alles wat heilig is te slopen en te wijzen op het drijfzand waar het op rust, hoop ik dat we kunnen leren hoe we betekenisgeving op een constructieve manier weer kunnen opbouwen. Ik wil het magische denken niet afschaffen, ik wil er vat op krijgen.

DE RATIONALITEIT VAN IRRATIONALITEIT

Magisch denken is allesbehalve een teken van domheid of zwakte, maar het staat model voor de vele manieren van denken die de mens evolutionair tot zo'n succes hebben gemaakt. Als je eenmaal aanvaardt dat de hersenen de werkelijkheid construeren en dat de hersenen zich net als elk ander orgaan zodanig hebben ontwikkeld dat ze hun eigenaar kunnen helpen overleven en voortplanten, dan volgt als vanzelf de conclusie dat de hersenen die werkelijkheid zodanig construeren dat die voor hun eigenaar zo nuttig mogelijk uitpakt. Het sleutelwoord is hier 'nuttig', wat niet betekent dat het ook nauwkeurig gebeurt. Het kan de hersenen weinig schelen hoe het daar buiten is, het gaat om overleven en voortplanten, en als daar af en toe een leugentje om bestwil voor nodig is, dan moet dat maar.

De afgelopen decennia hebben psychologen een waslijst aan cognitieve vooringenomenheden in kaart gebracht en tal van consequent verkeerde percepties van de wereld vastgesteld, en het nut daarvan verklaard. Zo overschatten we bijvoorbeeld altijd hoogtes als we naar beneden kijken, en daardoor doen we extra ons best om niet te vallen. In het sociale verkeer overschatten mannen de seksuele belangstelling van vrouwen, want de prijs die je betaalt voor een versierpoging die op niets uitloopt is klein in vergelijking met de voordelen van een geslaagde toenadering en de kans om zaad te verspreiden (de inhoud van een glas in je gezicht is tijdelijk, een drager van jouw genen werkt generaties lang door). Een ritueel zoals duimen om geluk af te dwingen komt voort uit het idee dat we meer greep op de wereld hebben dan feitelijk het geval is, en dat idee bestrijdt contraproductieve gevoelens als hulpeloosheid.

Gedragseconoom Dan Ariely, die vele intelligente onderzoeken heeft opgesteld om onze vooringenomenheden bloot te leggen, noemt de menselijke geest 'voorspelbaar irrationeel'. Evolutionair psycholoog Martie Haselton en haar collega's hebben daarentegen geschreven dat 'de geest het beste kan worden om-

schreven als adaptief rationeel [...] uitgerust met mechanismes die hun beperkingen hebben en soms onnauwkeurig zijn, maar die niettemin duidelijk producten zijn van natuurlijke selectie en die getuigen van een goed ontwerp’.

Dit ontwerp kent twee afzonderlijke systemen om het leven te verwerken. Het rationele systeem is traag, weloverwogen, abstract en logisch, het intuïtieve systeem snel, automatisch, associatief en emotioneel. Aan dat tweede systeem hebben we ons magische denken te danken.

Wanneer ik in dit boek de woorden ‘denken’ en ‘geloven’ gebruik, omvatten deze ook vooringenomenheden, suggestie en gevoel, vluchtige ingevingen en flarden van gedachten. Als jij denkt dat jouw auto rijdt als gevolg van bewuste afwegingen, vergeet je voor het gemak het hele blok onder de motorkap. We functioneren overwegend op de automatische piloot, en door te veel over de zaken na te denken (zoals ik en vele anderen nog wel eens geneigd zijn te doen) kan alles in het honderd lopen. Een voorbeeld: als de emotionele centra van de hersenen door een ongeluk worden afgesneden van de neurale gebieden waar het hogere cognitieve werk plaatsheeft, kan de patiënt niet meer op zijn gevoel afgaan en daardoor zelfs moeite met de eenvoudigste beslissingen hebben. Denk maar eens aan de duizendpoot die gevraagd werd hoe hij wist welke poot wanneer verzet moest worden en onmiddellijk geen stap meer kon verzetten. Soms is intuïtief denken eenvoudigweg afdoende om een klus te klaren. En we zullen verderop zien dat magisch denken niet alleen een buitenissige uitbreiding van gezonde vooringenomenheden en handigheden is, maar dat het los daarvan ook voordelen kan hebben. Bovenal biedt het een gevoel van controle en van zingeving, het maakt het leven rijker, begrijpelijker en minder eng.

Het moderne biologische systeem van afweging en rede is vaak niet bij machte het oude associatieve systeem waarop het gestoeld is in te dammen. Hoe intelligent je bent of hoe redelijk je je probeert te gedragen speelt geen rol. Onderzoek heeft uitgewezen dat er nauwelijks een correlatie bestaat tussen ener-

zijds intelligentie en het vermogen om rationeel te denken, en anderzijds de vatbaarheid voor magisch denken. Ik 'weet' dat iets afkloppen geen enkele geheimzinnige kracht heeft, maar mijn instinct geeft me in om het toch te doen, want je weet maar nooit, en dus doe ik het. Er bestaat een – wellicht apocrief – verhaal over de legendarische natuurkundige Niels Bohr, die antwoord geeft op de vraag van een vriend waarom hij een hoefijzer boven zijn deur heeft opgehangen: 'O, daar geloof ik natuurlijk niet in, maar ze zeggen dat het ook werkt als je er niet in gelooft.' (Als hij niet de oudere van de twee was geweest zou je denken dat hij zich had laten inspireren door Yogi Berra, de quasifilosofische ex-honkballer.) 'Er bestaan vele lagen van geloof,' vertelde de psycholoog Carol Nemeroff, die uitgebreid onderzoek naar magisch denken heeft gedaan, 'en voor veel mensen luidt het antwoord, zeker als het over het magische gaat: "Het grootste deel van mij gelooft niet, maar een klein stukje wel."'

VERLANGEN EN WIJSHEID

'Magie: het woord alleen al lijkt wel een wereld bloot te leggen vol geheimzinnigheden en onverwachte mogelijkheden!' schreef de Poolse antropoloog Bronisław Malinowski in 1925. 'Zelfs voor het helderste wetenschappelijke brein heeft het onderwerp magie een speciale aantrekkingskracht. Dat komt deels doordat we er de kwintessens in hopen te vinden van het verlangen en de wijsheid van de primitieve mens, en dat dat, ongeacht wat het is, de moeite waard zal zijn. En het komt ook doordat "magie" in iedereen een zekere verborgen geestkracht losmaakt, een sluimerende hoop op het miraculeuze, een of ander sluimerend geloof in de geheimzinnige mogelijkheden van de mens.'

Malinowski woonde jarenlang op eilanden in de zuidelijke Grote Oceaan, waar hij de magische praktijken van de 'primitieve mens' onderzocht. Een groot deel van het hedendaagse wetenschappelijke onderzoek komt voort uit de antropologische